

Begeleiden met inzicht

Het verschil tussen
kunnen en aankunnen bij mensen
met een verstandelijke beperking

Brian Twint en Annemiek Veenstra

INHOUD

Ten geleide	7
Voorwoord	9
Inleiding	11
1	De kunst van het afstemmen 15
1.1	Waarom afstemmen? 15
1.2	Het verschil tussen kunnen en aankunnen 17
2	Uitgangspunten van de Affectief Bewuste Benadering 29
2.1	Kijken naar de cliënt 29
2.2	Kijken naar jezelf 35
2.3	Afstemmen met en op de cliënt 38
3	Intelligentie en sociale redzaamheid 43
3.1	Intelligentie 43
3.2	Sociale redzaamheid 49
3.3	Leeftijd 52
4	Emotionele ontwikkeling en gehechtheid 57
4.1	Emotionele ontwikkeling 57
4.2	Gehechtheid 77
5	Stoornissen, syndromen en problematieken 85
5.1	Stoornissen 85
5.2	Syndromen 98
5.3	Problematieken 102

6	De praktijk: het stappenplan	109
Stap 1	Kennismaken met de cliënt en zijn netwerk	109
Stap 2	Beeldvorming	110
Stap 3	Ondersteuningsbehoefte	112
Stap 4	Kijken naar jezelf en elkaar	113
Stap 5	Een vertrouwensrelatie opbouwen	114
Stap 6	Structuur aanbrengen	115
Stap 7	Doelen stellen	116
Stap 8	Evalueren en bijstellen	117
	Literatuur	119
	Nuttige websites	122
	Over de auteurs	123

TEN GELEIDE

Toen een van ons in het najaar van 2009 een training volgde met als onderwerp de problematiek van mensen met een lichte verstandelijke beperking, kwamen wij voor het eerst in aanraking met het volgende instrument: een soort regenton waarvan de lengte van de duigen de verschillen in ontwikkelingsniveaus bij de cliënt weergeeft. Zo kun je bijvoorbeeld naar cognitieve, sociale, emotionele of lichamelijke ontwikkelingsniveaus of domeinen kijken. Het toepassen van dit visualiserende hulpmiddel op de casuïstiek van enkele cliënten leidde direct tot nieuwe inzichten. Het maakte namelijk het onderwerp ‘overvraging’ visueel. De meeste begeleiders hebben wel vaker gehoord dat emotionele ontwikkeling meestal lager uitvalt bij mensen met een verstandelijke beperking, maar het echte inzicht komt pas als je het vóór je ziet. Het tegen elkaar afzetten van de verschillende ontwikkelingsdomeinen maakt tevens duidelijk dat er een bepaalde dynamiek bestaat tussen de verschillende domeinen van functioneren. Hier valt veel uit af te leiden!

Met dit boek voor begeleiders wordt de vertaalslag van deze inzichten naar de werkvloer gemaakt. We hopen dat dit tot nieuwe aanknopingspunten van ondersteuning zal leiden voor velen in de begeleiding van mensen met een verstandelijke beperking.

We willen graag onze dank uitspreken naar onze collega's die met ons meedachten (Jac de Bruijn, Jolanda Douma, Ivy Bekke, Eva Glorie-van der Horst, Romaine van Onselen, Mirjana Petrovic, Evelien Schatorie en Liesbeth Wisselink) en bovendien naar

Bianca van Kouwen, orthopedagoog en medeontwikkelaar van de Affectief Bewuste Benadering, voor hun nuttige bijdragen aan deze publicatie. En last but not least Ton Hoogstraat, gz-psycholoog/orthopedagoog, voor zijn inspiratie en voor het schrijven van het voorwoord!

Brian Twint en Annemiek Veenstra
september 2014

VOORWOORD

Het is bijzonder als een voorbeeld van beeldend beschrijven, wat kenmerkend is voor mijn omgang met cliënten, ouders of collegae, door anderen wordt opgepakt en uitgewerkt tot het voor u liggende boek.

De eerste keer dat ik de regenton gebruikte was binnen een casus van de sociale werkvoorziening. De begeleiders van deze voorziening waren met een werknemer in een impasse geraakt en vroegen mij om met hen en de medewerker te analyseren wat er aan de hand was. De medewerker bleek een zeer ambitieuze man met schizofrenie te zijn. De man had eerder een opleiding tot administratief medewerker voltooid en wilde voor zichzelf een administratiekantoor starten. Binnen de sociale werkvoorziening was de man ingezet op de administratie. Helaas verliepen de werkzaamheden daar zeer moeizaam. De man had grote moeite om goed af te stemmen met collegae en kon wisseling in taken moeilijk aan. Als reactie daarop raakte de man steeds meer in zichzelf gekeerd, voelde zich miskend en raakte gedemotiveerd. Zijn grote wens, het starten van een administratiekantoor, werd door hem steeds centraler gesteld. Hij leek daarmee steeds meer afstand te nemen van zijn feitelijke competenties of zijn huidige moeizaam verlopende werkzaamheden. In deze casus ontstond voor mij het idee om de competenties van deze man als de duigen van een regenton te tekenen. Beginnend met de hoogste duigen kon ik de man complimenten geven over wat goed ging in zijn werk. Op deze wijze was het mogelijk om vanuit een positieve insteek contact te maken. Vanuit de hoogste duigen kwamen we bij de duigen of competenties, die minder goed ont-

wikkeld waren. De man kon deze vanuit een actieve vraagstelling zelf invullen. Tot slot vroeg ik de man tot hoever de regenton of beter nog zijn regenton met water gevuld kon worden. De man gaf het juiste antwoord en besepte, dat zijn grenzen niet door de opleiding bepaald werden, maar door zijn sociale problematiek als gevolg van zijn schizofrenie.

In mijn praktijk als behandelaar en trainer van werkers in de gezondheidszorg zijn vele tekeningen ter verduidelijking gevolgd. Daarbij merk ik dat zij vaak zeer krachtig zijn, zo krachtig, dat ik in gesprekken met cliënten of ouders altijd een flap-over of whiteboard beschikbaar wil hebben. De tekeningen of schema's ontstaan vaak vanzelf in de afstemming met de ander. Het is een manier van actief luisteren geworden. Het geeft daarnaast een krachtige mogelijkheid om in het verloop van de ontmoeting of zelfs in het verloop van een behandeltraject op aspecten van een tekening terug te komen en daarmee een proces van structuur te voorzien.

Het is daarbij niet nodig een goede tekenaar te zijn. Sterker nog, ik kan absoluut niet tekenen.

Ik dank Brian en zijn collega's van Expertisecentrum Verstandelijke Beperking voor de wijze waarop zij het voorbeeld van de regenton hebben uitgewerkt en ik feliciteer Brian en Annemiek met het voor u liggende boek.

Ik hoop dat u hiermee geïnspireerd kan raken om in contact met uw cliënten veelvuldig te gaan tekenen.

Ton Hoogstraat
augustus 2014

INLEIDING

Mensen met een verstandelijke beperking hebben een grotere kans op een vertraagde of verstoorde emotionele ontwikkeling dan mensen zonder verstandelijke beperking (Greenspan, 1997). Een vertraagde emotionele ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking verhoogt de kans op het ontwikkelen van probleemgedrag bij deze groep (Sappok et al., 2014). We weten echter nog maar weinig over de emotionele ontwikkeling van mensen met een verstandelijke beperking. We zijn gewend om iemand, behalve op zijn leeftijd, te beoordelen op zijn cognitieve en praktische vaardigheden (wat iemand ‘weet’ of ‘kan’), in plaats van op zijn emotionele ontwikkeling (wat iemand ‘aankan’), waardoor overvraging constant op de loer ligt.

De huidige gehandicaptenzorg kenmerkt zich door de nadruk die ligt op een grotere autonomie en de emancipatie die deze doelgroep de afgelopen decennia heeft doorgemaakt. Dit heeft tot veel positieve ontwikkelingen geleid, maar heeft ook geleid tot een aantal knelpunten in de zorg. Deze hebben te maken met een bepaalde handelingsverlegenheid die is ontstaan. Cliënten met een matige of lichte verstandelijke beperking worden mondiger en de begeleider heeft meer moeite met ingrijpen. Cliënten met een (zeer) ernstige verstandelijke beperking worden niet zozeer mondiger, maar ook op hen wordt een groter beroep gedaan op het gebied van autonomie en inclusie in de samenleving. De handelingsverlegenheid ontstaat dan nadat de cliënt ‘opeens’ moeilijk verstaanbaar gedrag vertoont. Deze handelingsverlegenheid kan voor een belangrijk deel worden wegge-

nomen door een goede beeldvorming van de cliënt. Bij mensen met een verstandelijke beperking, of die nu licht of ernstig is, ligt de noodzaak van het inzicht van de begeleider in de emotionele ontwikkeling en in eventuele specifieke problematieken, bijvoorbeeld gehechtheidsproblematiek, ADHD, autisme of een persoonlijkheidsstoornis. Om de handelingsverlegenheid weg te nemen, is het belangrijk dat begeleider en cliënt samen in gesprek zijn over het omgaan met de beperking. Er is dus eerst kennis en inzicht nodig, en vervolgens een goede afstemming met elkaar. Bij cliënten met een ernstige verstandelijke beperking zal deze afstemming met het netwerk van de cliënt plaats moeten vinden.

Dit praktijkgerichte boek wil inzicht geven op welke factoren er afgestemd dient te worden en handvatten bieden om deze afstemming vervolgens vorm te geven. Het is geschreven voor begeleiders in de gehandicaptenzorg. Na het lezen van dit boek zal het echter niet zo zijn dat je als begeleider direct aan de slag kan. Er zijn namelijk geen kant-en-klare plannen die klakkeloos overgenomen kunnen worden in de begeleiding van cliënten. Elk persoon is uniek. Voor elke cliënt zal dus een aparte afstemming plaats moeten vinden en elke cliënt krijgt daardoor een uniek ondersteunings- of begeleidingsplan. De doelgroep die in dit boek wordt besproken omvat mensen met een verstandelijke beperking. Dit boek is geschreven volgens de uitgangspunten van de Affectief Bewuste Benadering, een begeleidingsmethode waarbij het contact tussen begeleider en cliënt centraal staat. Het vertaalt de methode naar de praktijk, door de methode en cliëntfactoren waarop afgestemd moet worden samen te voegen in een stappenplan. Met behulp van dit stappenplan kan de begeleider aan de slag. Voorkennis van de Affectief Bewuste Benadering is niet noodzakelijk bij het lezen van dit boek.

In het eerste hoofdstuk staat 'de kunst van het afstemmen' centraal. Hier zal worden uitgelegd wat het verschil maakt tussen kunnen en aankunnen en waarom het belangrijk is om in de begeleiding af te stemmen op de emotionele ontwikkeling van de cliënt.

Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk worden bekeken hoe de uitgangspunten van de Affectief Bewuste Benadering ons kunnen helpen in het afstemmen met en op de cliënt. Hierbij zal de lezer worden uitgenodigd om te kijken naar de cliënt, maar ook naar zichzelf.

In het derde hoofdstuk zullen de begrippen intelligentie en sociale redzaamheid worden besproken en de samenhang tussen deze beide domeinen. Hier zal tevens besproken worden hoe de leeftijd van cliënten van invloed is op de begeleiding die zij krijgen.

Daarna wordt in het vierde hoofdstuk de emotionele ontwikkeling besproken, waarbij onder meer aan de hand van casuïstiek wordt gekeken naar de verschillende ontwikkelingsniveaus. In dit hoofdstuk zal tevens het onderwerp gehechtheid worden besproken, omdat dit niet los te zien is van de emotionele ontwikkeling.

In het vijfde hoofdstuk bekijken we op wat voor manier verschillende problematieken van invloed kunnen zijn op het functioneren van mensen met een verstandelijke beperking en hoe we daar in de begeleiding mee om kunnen gaan.

Het zesde hoofdstuk gaat over de praktijk. Hier zullen de eerder besproken onderwerpen een plek krijgen in een stappenplan. Dat begint bij jezelf, en doorloopt de stappen in de hulpverlening van beeldvorming tot eindevaluatie.